

URBANIZARE ȘI MODERNIZARE ÎN BUCUREȘTIUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1800–1878)

DANIELA BUȘĂ
(Istoric)

De la sfârșitul veacului al XVIII-lea orașul a devenit centrul întregii societăți, grație complexității funcțiilor sale: economice, financiare, administrative, culturale, de învățământ. Noile cuceriri ale științei și tehnicii, numeroase și diverse, ca și circulația ideilor și mărfurilor au multiplicat ocupațiile, oferind oamenilor noi oportunități prin care să-și asigure traiul zilnic. Drept urmare s-a înregistrat o sporire semnificativă a numărului locuitorilor de la oraș și implicit o creștere a suprafeței locuite, ceea ce a impus o serie de măsuri edilitare și de urbanism prin care se înființau servicii administrative, însărcinate cu delimitarea orașului și a cartierelor, cu salubritatea, aprovizionarea, reglementarea construcțiilor, securitatea publică, proiectarea și construcția spațiilor publice și de agrement.

În principatele române, până către mijlocul secolului al XIX-lea, majoritatea așezărilor urbane erau niște sate mai mari, cu mai multe case și biserici, cu ulițe mai largi și mai numeroase. Casele nu aveau numere și erau identificate după numele proprietarului sau al vecinului – dacă acesta era un personaj însemnat, cu o poziție socială și o ocupație importantă –, sau după acela al unei instituții publice ori al parohiei din care făceau parte sau în apropierea căreia se aflau¹. Abia la începutul deceniului al patrulea, odată cu Regulamentul organic, străzile din București începeau treptat să primească nume, iar casele numere. În decembrie 1831 lua ființă Sfatul Orășenesc, compus din cinci membri, în grija căruia intrau: delimitarea suprafeței orașului, organizarea sistemului stradal prin alinierea și pavarea străzilor, curățenia, iluminatul public. Cu toate acestea Bucureștiul era departe de ceea ce numea *oraș* lumea occidentală și aceea central-europeană, și mai cu seamă o capitală. Asta nu înseamnă că românii erau dezinteresați sau insensibili la modelul european. Dimpotrivă, adoptarea și adaptarea acestuia au venit treptat și pe măsură ce contactul lor cu realitățile din Europa apuseană a devenit mai strâns, mai divers și de durată. Moda apuseană, în ceea ce privește eticheta, îmbrăcămintea, manierele, construcția locuințelor și mobilarea lor, a pus treptat stăpânire pe gustul claselor avute. În dorința de modernizare, de adaptare la stilul de viață european și

¹ Adrian Silvan Ionescu, *Despre arhitectura și urbanismul din România secolului al XIX-lea în memorialele călătorilor străini*, în Irina Gavrilă (coord.), *Frontierele necunoscutului. De la vest la est prin țările române: impresii de călătorie (secolul al XIX-lea)*, București, Editura Oscar Print, 2011, p. 17.

moda impusă de lumea occidentală, societatea românească a copiat inițial cu timiditate și apoi cu frenezie orice venea din afară. Afișarea luxului și fastului, mult supralicitată și exacerbată de rivalitatea dintre marea boierime, ce simboliza trecutul, vechiul, lumea apusă și burghezia în formare (negustori, cămătari, angroșiști), ce simboliza viitorul, progresul, modernitatea, a cărei putere economică câștiga un plus de vigoare pe fiecare zi, constituiau o armă, deloc de neglijat, în lupta dintre vechi și nou.

În acest context modernizarea și europenizarea capitalelor principatelor române căpăta o importanță deosebită, Bucureștii și Iașii fiind întotdeauna puncte de reper, de cuantificare a modernității, de comparare cu mediul și realitățile din care proveneau observatorii. În ambele cazuri, modernizarea în conformitate cu exigențelor urbanistice ale vremii a început să se facă simțită timid la sfârșitul domniilor fanariote și mai evident odată cu Regulamentele organice. Ritmul, profunzimea și intensitatea acesteia au fost marcate de o serie de evenimente, ce au determinat schimbări decisive în societate de natură politică, economică, socială și au influențat mentalul colectiv. Ne propunem să urmărim cronologic pașii făcuți spre modernitate de cele două capitale și nici să analizăm legislația și implementarea ei. În cele ce urmează, ne vom limita investigația la București și la mărturiile călătorilor străini care au trecut sau au stat un timp mai îndelungat în capitala Țării Românești și apoi a României în deceniile premergătoare independenței. Demersul nostru urmărește să pună în lumină aspectele de urbanizare cu toate atributele lor: tipul construcțiilor (locuințe, instituții, lăcașuri de cult) și materialele folosite, amplasarea lor, delimitarea străzilor, iluminarea și canalizarea acestora, crearea spațiilor de agrement, existența unor instituții culturale și de sănătate publică, toate acestea legate firesc și de evoluția demografică a capitalei. În acest sens considerăm nu numai utile, dar și deosebit de interesante și relevante informațiile oferite de călătorii străini, martori ai prefacerilor lente sau mai accelerate la care a fost supus Bucureștiul în perioada menționată. Deși însemnările acestora despre locurile și oamenii cu care veneau în contact, de cele mai multe ori pentru prima dată, sunt impresii subiective, personale, conturate pe baza propriei personalități, a mediului din care proveneau, a nivelului de cultură, parcurgerea lor denotă gradul de curiozitate și de percepție a subiectului, dar și felul în care călătorii doreau să-și amintească și să împărtășească experiența lor. Uneori peregrinii erau prizonierii lecturilor anterioare voiajului, sosind aici cu o imagine formată, preconcepută, un șablon, însușit din percepția altora. Tot atât de adevărat este și faptul că însemnările unor călători despre realitățile din capitala munteană, prezenți în același timp aici, nu numai că nu converg, dar sunt contradictorii, fapt ce ne poate duce, într-o primă instanță, la concluzia că unii dintre ei au dat dovadă fie de superficialitate și de lipsă de înțelegere, fie chiar de rea voință, urmărind să consemneze cu precădere aspectele negative. Fără îndoială există și astfel de situații, dar ele sunt puține și nerelevante în condițiile în care, în marea majoritate a cazurilor, notele sunt de fapt o constatare a diferențelor semnalate de călător „față de nivelul de dezvoltare a

orașelor în regiunea sa de proveniență în raport cu cea vizitată”², imaginea acestora, etalon și model pentru observatorul străin, funcționând întotdeauna în dezavantajul realității românești.

În cursul secolului al XIX-lea, Bucureștiul a fost într-o continuă schimbare, fiind definit nu o dată drept un oraș al contrastelor³, manifestate în domenii diferite. La această caracterizare au contribuit atât realitățile istorice, politice, economico-sociale, unele evenimente (incendii, inundații, cutremure), ocupația străină, cărora capitala a fost nevoită să le facă față, cât și conceptul românilor despre modernizare. Privit de sus, Bucureștiul încânta pe cei mai mulți dintre străini, oferind „spectacolul seducător” al unei „grădini nemăsurate”⁴ peste care străluceau în soare turlile bisericilor și acoperișurile caselor, transformând totul într-o feerie. Contactul direct cu realitățile orașului prilejuia însă destule motive de critică. O imagine a Bucureștilor primelor trei decenii ale veacului al XIX-lea ne dezvăluie o așezare cu foarte puține elemente de urbanizare, lipsită de o gândire arhitecturală specifică unei așezări urbane, cu similitudini cu cea a unui sat, influențele orientale fiind evidente atât în plan arhitectural, cât și urbanistic. Locuințe boierești modeste cu cel mult un etaj, cu camere joase, mărginite de acareturi și de odăile insalubre ale slugilor, alături de case scunde, asemănătoare cu cele din mediul rural, construite la întâmplare, după pofta proprietarului, indiferent de starea lui socială, înconjurate de terenuri cu verdeață sau de maidane pe care vitele pășteau în voie, iar câinii își aveau aici sălașul, fără o rețea stradală, cu ulițe strâmte și întortocheate, nepavate, rămase în beznă pe timpul nopții, sufocate de praf vara și de noroi iarna sau pe timp de ploaie, fără apă curentă și canalizare, fără o distincție între centru și periferie, toate dădeau Bucureștilor mai degrabă aspectul unui sat mai mare, cum aveau să-l caracterizeze cei mai mulți dintre peregrini. O vreme, unele dintre acestea au continuat să fie prezente în paralel cu eforturile domnilor și administrației de a moderniza orașul. Planul lucrărilor edilitare, de aliniere a străzilor și trasare a direcției canalelor de scurgere, alcătuit de arhitectul francez Michel Sanejouand, a fost întregit de cel al inginerului Vladimir Blaremborg privind dezvoltarea și sistematizarea capitalei și completat de măsuri concrete referitoare la pavarea și iluminatul unora dintre străzi, construirea de poduri peste Dâmbovița, săparea șanțurilor de scurgere, amenajarea de grădini publice și locuri de promenadă, construirea de edificii importante. Din păcate, măsurile nu s-au aplicat întregii suprafețe a orașului, ele vizând în principal zona centrală, planul urbanistic al capitalei suferind schimbări radicale în direcția modernizării abia în ultimele trei decenii ale secolului.

² Adriana Gheorghe, *Aspecte de urbanism în țările române între 1774–1821*, în Ileana Căzan, Daniela Bușă (volum îngrijit de), *Orașul românesc și lumea rurală*, Brăila, Editura Istros, 2004, p. 128–129.

³ Daniela Bușă, *București, oraș al contrastelor. O capitală europeană la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Irina Gavrilă (coord.), *Frontierele necunoscutului, și urm.*, p. 61–80.

⁴ G. Le Cler, *Moldo-Valahia. Ce a fost, ce este, ce-ar putea fi*, București, 2010, p. 47.

Toate acestea explică și faptul că la mijlocul veacului capitala Țării Românești continua să fie percepută de unii vizitatori drept un sat, este adevărat unul mai mare. Pentru publicistul francez Jean Henri Abdolonyme Ubicini, unul din prietenii de suflet ai românilor, aflat în București în timpul revoluției de la 1848 și participant nemijlocit la evenimente în calitate de secretar al guvernului provizoriu, Bucureștii erau un sat ceva mai mare⁵. Câteva ani mai târziu, geologul englez Warrington Wilkinson Smyth, în drum spre Constantinopol, ca și medicul american James Oscar Noyes, sosit în Țara Românească, în 1853, în plin conflict ruso-otoman, cu intenția de a vizita ținuturile românești și sfârșind prin a se alătura trupelor comandate de generalissimul Omer pașa, descriau Bucureștii drept o „îngrămădire de sate întinse”⁶. Fără a nega unele măsuri de urbanizare, Eugène Jouve, trimis special al periodicului „*Courier de Lyon*” în Orient, a fost „surprins și decepționat” în același timp de alăturarea frapantă de „lux parizian” și sărăcie, concluzionând că „este greu să poți numi un mare oraș această adunătură informă de magazine bogate, de barăci mizere, de hoteluri frumoase, de monumente, de grădini, de ciulini și de bălți care ocupă o suprafață aproape la fel de întinsă ca Parisul și de-abia cuprinde atâția locuitori câți are singură peninsula Lyonului”⁷. În raportul înaintat superiorilor privind situația Bucureștilor în perioada ocupației austriece din timpul războiului Crimeii, medicul militar Stefan Dietrich, comandantul unui spital de campanie, nota dezamăgit că în pofida așteptărilor poetice în ceea ce privește orașul, având în vedere imaginea panoramică și faptul că „românii numesc cu mândrie Bucureștii «Micul Paris»”, realitatea era complet diferită. Ordinea lipsea cu desăvârșire, „bunul cu răul se amestecă în cel mai deplin contrast”, îngrămădirea de clădiri din centru, periferiile neîngrijite, terenurile virane, curțile murdare fac, în opinia lui Dietrich, „ca orașul București, care-i destul de întins, să nu fie deloc frumos”⁸.

Multe din aceste neajunsuri continuau să persiste și la începutul deceniului al șaptelea, fiind semnalate de peregrinii care au stat sau numai au trecut prin București. Cei patru ani de rezidență în principate (1860–1864), în calitate de membru al misiunii militare franceze condusă de Eugène Lamy, i-au prilejuit lui Gustav Le Cler contactul cu un oraș în care urbanizarea era la început de drum, fiind, în opinia sa, mai degrabă „un imens târgușor, construit la întâmplare, fără

⁵ Jean Marie Chopin, Jean Henry Abdolonyme Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines. Valachie, Moldavie, Bucovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, (1856), p. 35.

⁶ James Oscar Noyes, *România: ținutul de graniță dintre creștini și turci*, în Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea (1852–1856)*, vol. VI, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 212.

⁷ Eugène Jouve, *Războiul din Orient. Călătorie în urma armatelor aliate în Turcia, în Țara Românească și în Crimeea*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, p. 584.

⁸ Mihail Popescu, *Descrierea orașului București făcută de căpitanul austriac Stefan Dietrich în anul 1855*, în „Bucureștii Vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice”, anii I–IV, 1930–1934 (apărut în 1935), p. 87.

aliniment, fără conducte de apă, fără nici una din cele mai simple amenajări vizibile în orașele noastre”⁹. Amestecul de nou și vechi, de Occident și Orient a fost semnalat de mulți dintre călători, printre aceștia aflându-se și viitorul rege al Belgiei, Leopold al II-lea, care în primăvara anului 1860, în drum spre Constantinopol, vizita și Principatele Unite, interesat fiind de dezvoltarea noului stat, de instituțiile sale, dar și de persoana domnitorului Alexandru Ioan Cuza. În corespondența cu tatăl său descrie Bucureștii ca pe un oraș „foarte mare, foarte întins”, cu multe grădini, dar și cu tot atât de multe locuri virane pline de moloz și gunoaie, cu „prăvălii, case, trăsură, școli și chiar un Parlament după model european”, dar un oraș în care „caracterul oriental este de departe cel triumfător” și al cărui spirit „se găsește într-un efort constant de a oferi aparența unei civilizații europene”¹⁰. În concluzie, nota ilustrul călător, aspectul orașului și al locuitorilor lui „este cel al unui oraș al unor indivizi care-și lasă deoparte vechile obiceiuri pentru a le lua pe cele *à la française*, păstrând printre ele, câte una din trecutele mode. Aici domină moravurile franceze, ideile franceze, limba franceză. În timp ce, între ei, nu vorbesc numai românește”¹¹.

Alți peregrini, și nu puțini, au apreciat tocmai ce criticau primii. Astfel, consulul francez în principate, Adolphe Etienne Billecocq, rezident în București timp de șapte ani (1839–1846), considera capitala Țării Românești un oraș mare, interesant și important, care număra „în jur de 90 000 de locuitori”, un oraș care oferea „una dintre cele mai pitorești plimbări care s-ar putea face în Europa”, dar și un loc „al luxului și al plăcerilor”. Diplomatul francez face o descriere interesantă și oarecum idilică a capitalei valahe, pe care o compară cu Madridul, nefiind singurul, argumentând că cele două orașe se aseamănă nu numai ca aspect, dar și ca istorie. „București amintește mult de Madrid și această afinitate între cele două capitale se explică prin trecerea turcilor într-una și a arabilor în cealaltă, care au lăsat fiecăruia obiceiuri, costume și chiar moravuri orientale”¹². Sosit în București, în toamna anului 1853, unde avea să rămână timp de trei luni, tânărul politician liberal scoțian Patrick O’Brien, proaspăt membru al Camerei Comunelor, a avut timp să cunoască capitala, consemnând că era „un oraș foarte frumos”, cu o suprafață „la fel de mare ca și Parisul”¹³. Părerea coincide cu cea a lui Lev Nicolaevici Tolstoi, viitorul mare scriitor, pe atunci tânăr ofițer, cantonat aici în prima parte a anului 1854 cu trupele ruse de ocupație, care nota sec în jurnalul intim că orașul era „mare și frumos”¹⁴. Opinia sa era împărtășită și de un alt ofițer

⁹ G. Le Cler, *op. cit.*, p. 44.

¹⁰ Léopold de Belgique (Leopold Louis Philippe Marie Victor de Saxa-Coburg-Gotha, duce de Brabant), *Călătorie la Constantinopol*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit. (1857–1861)*, vol. VII, 2012, p. 387.

¹¹ *Ibidem*, p. 389.

¹² Adolphe Etienne Billecocq, *Album moldo-valah sau ghid politic și pitoresc călătorind prin principatele dunărene*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit. (1847–1851)*, vol. V, 2009, p. 94.

¹³ Patrick O’Brien, *Jurnalul unei șederi în principatele dunărene în toamna și iarna anului 1853*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. VI, p. 92.

¹⁴ Léon Tolstoi, *Journal intime (1853–1865)*, vol. I, Paris, 1926, p. 116.

al armatei ruse, medic de profesie, polonez de origine, rămas anonim, care socotea capitala munteană „un oraș mare, frumos și populat”¹⁵, dar și de francezul Theodore Margot. Celui din urmă, orașul București îi apare nu numai frumos și animat, dar și „dezbrăcat cu totul de veșmântul său oriental cel mai elegant și minunat”, cu „numeroase edificii moderne de o desăvârșită frumusețe”¹⁶. Nu în ultimul rând, ar trebui amintită caracterizarea sugestivă și în același timp cât se poate de reală pentru sfârșitul deceniului al cincilea făcută de Aurélie-Marguerite de Soubiran Ghica. Proaspăt căsătorită cu Grigore Ghica, fiul domnitorului Grigore al IV-lea Ghica și al Mariei Hangerli, franțzoaica educată, născută la Caen, considera Bucureștii „un oraș deosebit”¹⁷ tocmai prin ceea ce-i reproșau ceilalți, respectiv sinuozitatea străzilor și aspectul lor neuniform și conchidea că are „aerul unui oraș magic ale cărui acoperișuri, aproape toate, din tablă strălucesc în soare și devin argintii la <lumina> lunii ca și cum zăpada ar veni după un nor de foc”¹⁸. Atmosfera magică a Bucureștiului se regăsește și în impresiile francezului Xavier Kieffer. Sosit în 1857 sub cămăcămăia lui Alexandru Ghica, el avea să rămână în oraș timp de șase ani, fiind martor al unor evenimente memorabile din istoria poporului român. Pe timpul verii, scria el, orașul „este o mare de verdeață din care țâșnesc în mii de nuanțe și forme bizare insule de case și edificii”, iar „atmosfera orientală este uneori atât de limpede și de diafană încât ai iluzia că apropiere obiectele și ochiul vede cele mai mici detalii”¹⁹.

După cutremurele din 1802 și 1838 și după incendiile din 1804 și mai ales după cel din ziua de Paște a anului 1847, care a distrus mare parte din oraș, reglementările construcțiilor s-au înmulțit, regulamentele devenind mai explicite. Regulamentul din 1847 și cel din anul următor privind construcția și alinierea clădirilor veneau să completeze prima legislație referitoare la supravegherea construcțiilor intitulată „Așezământ pentru înfrumusețarea orașului București” și datată aprilie 1831. Potrivit acestora, pentru ridicarea unei clădiri era necesară o autorizație, materialul de construcție pentru locuințe era cărămida, iar pentru acoperiș șindrila, scările interioare înlocuiau pe cele exterioare, prispele dispăreau, un arhitect al orașului fiind însărcinat cu supravegherea punerii în practică a măsurilor²⁰. Cu toate acestea, în lipsa unei legislații urbanistice respectate și a aplicării cu rigurozitate a exigențelor în ceea ce privea construcțiile, multe dintre

¹⁵ Ilie Corfus, *Aspecte din Iași și București în timpul ocupației rusești din 1853–1854. Fragmente dintr-un jurnal polonez*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 173.

¹⁶ Theodore Margot, *O viatorie în cele șapte-spre-dece districte ale României. Antikuități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*, București, Imprimeria C.A. Rosetti, 1859, p. 59.

¹⁷ Aurélie-Marguerite de Soubiran Ghica, *Valahia modernă*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. V, p. 151.

¹⁸ *Ibidem*, p. 152.

¹⁹ Xavier Kieffer, *Esquisse d'un voyage en Roumanie par...*, Altkirch, 1873, p. 32.

²⁰ Pentru detalii, vezi Cezara Mucenic, *București, un veac de arhitectură civilă și urbană*, București, 1997, p. 12–13; Constantin C. Giurescu, *Istoria orașului București*, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 112.

ele continuau să fie ridicate la voia întâmplării, haotic, fără respectarea deciziilor administrației urbei, fără a se ține seama de necesitățile de dezvoltare și de importanța unei capitale și ignorând particularitățile geografice. Bucureștenii continuau să-și construiască case ale căror fundații, din cărămidă, nu erau suficient de adânci și solide. Cu alte cuvinte, se construia încă după bunul plac al fiecărui beneficiar, fără o sistematizare, astfel că întotdeauna o casă mare cu un etaj sau două se găsea lângă una cu aspect de colibă, o grădină îngrijită lângă un teren viran sau un maidan. „Casele sunt aruncate la întâmplare, talmeș-balmeș, în dezordine, precum bârlogurile în pădure; ele își etalează aici opulența în mijlocul unei curți mari, ce le dă aerul seniorial și izolat al unei case de țară. Micile colibe, locuite de numerosul personal de serviciu, se ridică la dreapta și la stânga și trădează, prin detaliile gospodărești, bunăstarea nepăsătoare a proprietarului. Strada este continuată cu case cu unul și două etaje, fără o ordine și fără regulă”, consemna Aurélie-Marguerite de Soubiran Ghica în lucrarea sa *La Valachie moderne par madame la princesse*²¹, menită a familiariza lumea occidentală cu o țară despre care informațiile erau încă puține și nu de puține ori contradictorii.

Deși existau unele prevederi privind limitele urbei, suprafața acesteia continua să se extindă nejustificat chiar și la începutul anilor '60. Potrivit unor peregrini, „terenul irosit atingea nouă zecimi din suprafața totală” a orașului, astfel că „putea adăposti cu ușurință un milion de locuitori”²². Situația nu era mult diferită nici în 1871, dacă avem în vedere însemnările englezului Arthur Augustus Thurlow Cunynghame, participant la bătăliile de la Alma, Balaklava, Inkerman și la asediul Sevastopolului: „Bucureștiul, cine l-ar putea descrie?” – se întreba el retoric. „Întruchipează toate nepotrivirile lumii vechi și noi; locuitorilor lui le place să-l numească Parisul Orientului și vorbesc pe larg despre numeroasele sale puncte de asemănare cu fratele din vest. Se spune că orașul ocupă un număr egal de metri pătrați de teren și, cu siguranță, distanțele dintre diversele puncte sunt foarte mari. Este alcătuit dintr-o masă eterogenă de locuințe construite la repezeală, cu tot felul de încăperi îngrămădite una în alta, după cum dicta comoditatea, dar sfidând orice reguli ale arhitecturii: într-o harababură generală, cocioabe de tip american printre palate tencuite și case din bârne, clădiri începute, pe jumătate terminate și abandonate. Fiecare clădire din oraș este acoperită cu tablă, ca o protecție împotriva focului; unele din aceste acoperișuri erau pictate în roșu sau verde, dar, în general, ele erau strălucitoare. Majoritatea străzilor au rămas nepavate. Magazinele erau ticsite până la refuz <cu mărfuri> proaste de la Birmingham și Paris, pe care proprietarii le preamăreau neconținut și de care se străduiau să scape la cele mai exagerate prețuri”, încheia acesta²³.

²¹ Aurélie-Marguerite de Soubiran Ghica, *op. cit.*, p. 151–152.

²² G. Le Cler, *op. cit.*, p. 45.

²³ Sir Arthur Thurlow Cunynghame, *Călătorii în Caucazul de Est, pe Marea Caspică și pe Marea Neagră, dar mai ales în Daghestan și la granițele Persiei și Turciei în timpul verii <anului>*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit. (1867–1871)*, vol. IX, 2015, p. 272–273.

Începută de la centru spre periferie, urbanizarea a înregistrat un ritm fluctuant, în concordanță cu disponibilitățile financiare ale edililor și ale particularilor, dar și cu evenimentele politice. Orice demers, orice modificare, dar mai ales orice construcție nu puteau trece neobservate de cei ce vizitau Bucureștiul, iar contactul cu schimbările produse în centrul orașului, pe care autoritățile aveau grijă să le facă remarcate, avea menirea să mai atenueze din impresia nefavorabilă a unor vizitatori, provenită din lecturi anterioare sau născută la fața locului. Noile locuințe ale potentatilor vremii au stat sub influența bogăției materiale, fiind gândite a evidenția locul și poziția în familie și societate. Mari și fastuoase, cu un etaj sau două, acestea erau situate în centrul orașului. Unele dintre „palate”, cum le plăcea proprietarilor să le numească, erau construite după planurile lor proprii, românii fiind mai degrabă constructori amatori, potrivit scoțianului James Henry Skene, care ne-a vizitat la începutul deceniului al șaselea, călător de o vastă cultură și diplomat, un apropiat al marelui romancier sir Walter Scott. Nu numai că nu aveau cele mai elementare noțiuni de arhitectură, dar, arăta Skene, românii ignorau complet principiile ei. În acest sens, scoțianul dă exemplul unui boier bătrân, „o adevărată pacoste în acest sens”, care „mâzgălea dreptunghiuri și paralelograme pe bucățele de hârtie până când se zăpăcea atât de tare încât nu mai știa nici cum să intre nici cum să iasă din casa lui; la o petrecere, într-o seară, în mijlocul unei conversații se apuca să măsoare înălțimea unei uși sau lățimea unei ferestre, iar când vizita un prieten, deși anunțat, el nu apărea și când îl căutau îl găseau calculând arcul unei pivnițe sau măsurând cu pasul curtea păsărilor. Și, în sfârșit, s-a apucat să contruiască după un plan mai prost decât cel dintâi, iar enorma sa reședință dacă va fi vreodată terminată, va rămâne ca un monument al absurdității și vanității, spre a demonstra că, în orice aplicare a cunoștințelor umane, succesul este atins numai prin studii de specialitate”. Ca atare, nu mai surprinde pe nimeni că în final casa era „aproape nelocuibilă și costase la fel de mult ca una de trei ori mai mare dacă ar fi fost construită dintr-o dată și după un plan precis”²⁴. În noua locuință, „combinația de camere, coridoare și scări era nelimitată” și în loc să simplifice, beneficiarii, în căutarea de noi soluții, ajung la o „inextricabilă confuzie”. Pentru satisfacerea vanității, construcția unei astfel de locuințe implica sume foarte mari, iar averea multora dintre beneficiari, obținută „prin mijloace dubioase”, era astfel „irosită ostentativ fără a avea în vedere prosperitatea celor care depind de posesiunea ei”²⁵, conchidea Skene.

Așa cum am menționat, materialul era diferit în funcție de mărimea construcției, de posibilitățile beneficiarului, dar și de o serie de evenimente din viața orașului. Treptat, construcțiilor scunde, din lemn sau chiar din lut, ultimele aflate în marea lor majoritate la periferia orașului, acoperite cu trestie sau stuf, predominante în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, le-au luat locul cele din cărămidă, mai trainice, cu două sau trei etaje, dar, din păcate, deosebit de vulnerabile în cazul

²⁴ James Henry Skene, *Ținuturile de graniță dintre creștini și turci, cuprinzând călătorii în regiunile Dunării de Jos în 1850 și 1851*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. V, p. 616.

²⁵ *Ibidem*, p. 599.

unui cutremur. Cei bogați își acopereau casele cu tablă, vopsită în roșu sau verde, iar în mahalale și periferii se folosea șindrilă sau țiglă. Existau și construcții, ca de pildă frumoasa locuință a consulului austriac, care îl impresionase foarte plăcut pe socialistul Ferdinand Lassale, al cărui parter era din cărămidă, „la o înălțime de opt picioare”, iar etajul din lemn „era tencuit ca și când ar fi din piatră”²⁶. De altfel, locuințele „consulilor austrieci și ruși se disting prin construcția făcută cu mult bun gust”²⁷, consemna și francezul Sombreuil, care vizitase Bucureștiul înaintea incendiului din 1847.

Cu timpul, prezența unor arhitecți și constructori străini, sosiți la solicitarea potențailor vremii, ce doreau să locuiască în case care prin plasament, monumentalitate, dispunere a camerelor și materiale de construcție puneau în evidență rolul și importanța lor în societate, avea să se facă simțită în planul și aspectul locuințelor. În același timp, punctul de vedere al beneficiarului continua să primeze. Clădite, după unele opinii, „în cele mai diferite stiluri, parte din ele cu mult gust și bogate, unele de o arhitectură și podoabă deosebită”, cu „ornamente din gips, figurine, frize din stucatură, pilaștri și balcoane frumos vopsite sau înfrumusețate”²⁸, aceste noi reședințe, „palate *en miniature* cu etaj”, situate în centrul Bucureștilor, cu aspect exterior plăcut, zugrăvite în culori deschise, care aminteau de vilele italiene sau de stilul arab, erau marcate, în cele mai multe cazuri, de „pecetea provizoratului”, fiind construite în grabă și din materiale proaste pentru a satisface plăcerea de o clipă a locatarului. Preferința pentru decorațiuni ieftine, de felul stucaturilor, de care se făcea abuz și care arătau jalnic dacă nu erau întreținute anual, evidenția lipsa de cultură a beneficiarului și dorința lui de a imita, cu materiale de slabă calitate și de rezistență redusă, locuințele din unele cartiere occidentale în detrimentul originalității și al specificului local. „Ornamentele din ipsos prost vopsite”, arăta jurnalistul, editorul și profesorul francez Ulysse de Marsillac, stabilit în București în 1852, „se sfărâmă la ploaie sau la soare și dau caselor neîngrijite un aspect foarte neplăcut”²⁹. Un astfel de cartier, exemplifica el în 1869, care amintește „cel mai bine de orașele noastre din Occident este cel numit Batiște. Este mahalaua «Saint Germain» a Bucureștiului”. Deși corespundea din foarte multe puncte de vedere orașelor occidentale, cu străzi drepte, fără prăvălii, locuit de lumea bună a Bucureștiului, cartierul nu întrunea aprecierea lui Marsillac, ci dimpotrivă, așa cum mărturisea, îi „displace categoric pentru că este lipsit complet de originalitate. Este o imitație a orașelor noastre occidentale și atâta tot: ipsos și «hârtie tocată» în loc de marmură și piatră cioplită”³⁰. În interior, pereții erau „dați cu vopsea

²⁶ Lucia Bogdan-Seichter, *Bucureștii în anul 1857. Călătoria șefului socialist Ferdinand Lassale*, în „Calendarul Ligei Culturale pe anul 1926”, p. 37.

²⁷ Sombreuil, *Turcia europeană. Moldova și Valahia*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. V, p. 119.

²⁸ Lucia Bogdan-Seichter, *op. cit.*

²⁹ Ulysse de Marsillac, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 80.

³⁰ *Ibidem*, p. 79.

amestecată cu apă și clei sau *a fresco*”, în vreme ce plafoanelor li se acorda o atenție deosebită, unele fiind „la fel de remarcabile ca cele din Torino sau Milano”³¹.

De multe ori amestecul de nou și vechi, de modern și oriental, ca și prezența în cadrul aceleiași gospodării a opulenței, afișată cu ostentație alături de neglijența crasă și indiferență, contrariau pe cei mai mulți dintre călătorii străini ai mijlocului veacului al XIX-lea. Atent la detalii, dar și la incongruențe, Skene descrie cu umor una din aceste noi reședințe, care, deși mult inferioară caselor englezești, era împodobită cu „pilaștri din ghips și cornișe țipător înzorzionate”, curtea avea pe una din laturi „un peristil grecesc de coloane corintice”, iar pe cealaltă parte „un șir de grajduri, șoproane și grămezi de bălegar; o terasă de marmură pe care lenjeria este agățată la uscat, sau mătura servitoarei bucurându-se de o sinecură în coridorul principal împreună cu o cârpă de șters praful care atârna totdeauna peste balustrada din lemn de trandafir a scării celei mari”³². Atenția și grija proprietarului se rezumau de multe ori numai la aspectul locuinței, neglijând în totalitate restul, adică gardul curții, grădina sau vecinătatea, astfel că în interiorul propriilor curți sau în cele din apropiere zăceau grămezi de murdărie, de pietriș, moloz și gropi adânci.

Austere odinioară, locuințele celor avuți deveneau pe zi ce trecea mai pline de fast și bogăție, cu mobilier de lux, fiind deopotrivă „încărcate de străluciri orientale și eleganță occidentală”. Multe din aceste interioare continuau să păcătuiască prin acumularea de obiecte și opere de artă, prin „înzorzotare excesivă, greoaie, de amintire orientală”³³. În palatele și casele marilor și micilor boieri, constata medicul austriac Stefan Dietrich, „domnește un lux extraordinar în expunerea de aur, argint, oglinzi, covoare, cu o artă de împodobire orientală, totuși după gustul cel mai modern franțuzesc. Numai ceea ce vine din Franța și în special de la Paris e admirat și glorificat”³⁴. Aici, „covoarele de Aubusson se iau la întrecere cu cele de Smirna; mobilele vieneze se întrec cu produsele din Paris; porțelanurile de China, Ungaria sau Sèvres sunt înghesuite; etajerele sunt acoperite cu bibelouri scumpe; există puține statuete, opere de artă și tablouri originale, dar au copii bune. Luxul principal constă în etalarea unei argintării bogate, în întregime modernă, adesea placată; nu vezi nici una dintre operele vechii orfevrării”, nota Gustave Le Cler, un critic consecvent al realităților românești³⁵. Gustul pentru moda franțuzească și copierea până la detaliu a tot ceea ce venea din Franța este remarcat și de Ulysse de Marsillac: „Intrați într-un salon, vă aflați la Paris. Mobilierul cel mai elegant, toaletele cele mai moderne și cel mai bun gust, conversațiile în limba aleasă de cercurile noastre cele mai aristocratice, lustrele strălucitoare, florile de pe console, melodiile ce le revărsă peste marginile de palisandru ale pianului sau care curg grațioase de pe buzele tinerelor fete, albumele pe care s-a jucat cu creionul un

³¹ G. Le Cler, *op. cit.*, p. 46.

³² James Henry Skene, *op. cit.*, p. 615–616.

³³ Adrian Silvan Ionescu, *Moda românească 1790–1850. Între Stambul și Paris*, București, Editura Maiko, București, 2001, p. 19.

³⁴ Vezi raportul căpitanului Stefan Dietrich, în Mihail Popescu, *op. cit.*, p. 87.

³⁵ G. Le Cler, *op. cit.*, p. 45–46.

Daumier, Grandville sau Gavarni, până la invențiile cele mai moderne: stereoscoape, psicografe, nume barbare pentru a defini lucruri amuzante sau ciudate. Nimic nu lipsește din ceea ce constituie civilizația în ce are ea mai bun”³⁶.

Dacă în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea nu putea fi vorba despre centru și periferie, la mijlocului veacului distincția devenea tot mai clară, ca urmare a sporirii numărului populației de la oraș³⁷, diversificării ei sociale și mai ales stratificării materiale. „Limita reală între marele și micul boier este foarte <bine> apărată de lege și foarte dezbătută. Este un fel de tradiție discutată, cele două clase sunt în întregime distincte, iar aspectul general este total diferit. Micul boier locuiește în mod obișnuit în mahalale, iar marele boier pe Podul Mogoșoaiei și în cartierele frumoase ale Capitalei. O poartă cu două canaturi constituie intrarea de la stradă a reședinței <boierului mare>, ridicată în fundul unei mari curți unde dorm la soare țigani, arendași și dorobanți, în vreme ce micul boier își duce viața mai puțin fastuos, într-o casă mică, albă, *à la turque*, ascunsă în spatele unui gard, la umbra marilor salcâmi, în fundul unei mahalale. Un portal pe stâlpi înalți de lemn, ciopliți bizar în turnulețe maure, formează intrarea acestei locuințe liniștite. Un acoperiș cu streșina mare apără casa împotriva zăpezii iarna, împotriva soarelui vara, iar în spatele perdelei albe de muselină cu franjuri de la fereastra ei umbrită de pădăii înflorite, tânăra fată în casă aruncă, în timp ce muncește, priviri curioase spre drumul pustiu, pândind rarii trecători sau echipajul strălucitor rătăcit departe de centrul elegant al marelui oraș”, scria plasticianul francez Charles Doussault, în celebra revistă „L’Illustration”, la câțiva ani după ce părăsise meleagurile românești de care se simțea încă legat³⁸.

Theodore Margot consemna în 1858 existența a 78 de mahalale sau suburbii³⁹. Desprinse din mijlocul orașului ca niște raze, mahalalele constituiau, potrivit lui Xavier Kieffer, cartierele „favorite ale micilor slujbași și ale averilor modeste”, cu „case grațioase”, cu curte și grădină, cu mobilier „limitat la un divan, o masă, câteva scaune și cufere vopsite în verde cu flori multicolore pentru a păstra rufăria; lângă pat imaginea unui sfânt în fața căruia arde o lumină. Este adevărat că aceste case sunt înconjurate cel mai adesea de garduri urâte arse de soare, în loc să li se dea un strat de vopsea care le-ar face să dureze mai mult”⁴⁰. Cam în aceeași perioadă, era prezent în capitala munteană și plasticianul și literatul francez Dieudonné

³⁶ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 98.

³⁷ Cifrele privind populația Bucureștiului sunt contradictorii. Conform catagrafiei din 1831, orașul avea 10 000 de case și 60 587 de locuitori. În 1869 Albert de Bourton avansează o cifră de patru ori mai mare, respectiv 250 000 de locuitori, pentru ca doi ani mai târziu, în 1871, Leon Julien Hugonnet să noteze că Bucureștii aveau 221 803 locuitori., în timp ce Arthur Augustus Thurlow Cunynghame era de părere că numai 180 000.

³⁸ Charles Doussault, *Rangurile și titlurile în Valahia*, în Daniel Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. VI, 153–154.

³⁹ Theodore Margot, *op. cit.*, p. 61.

⁴⁰ Xavier Kieffer, *Schița unui voiaj în România*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit. (1862–1866)*, vol. VIII, 2013, p. 206.

Auguste Lancelot, trimis de revista „Le Tour du Monde” într-o călătorie de documentare. După ce se familiarizase cu centrul orașului, el a străbătut și cartierele mărginașe, fiind încântat de viața tihnită, inspirat de atmosfera și casele întâlnite. „Din vremea ocupației otomane nu a rămas nici un monument important în București; dar multe case împrăștiate prin mahalale sunt specimene ciudate de arhitectură turcească. Pe drumul public și pe străzile comerciale, parterul nu are în mod obișnuit decât niște ferestre foarte mici, primind lumină sub nivelul ochiului pietonului; ușa de intrare, destul de mică, este decorată cu o deosebită grijă cu muluri ce se întretaie în jurul unei vizete. La primul etaj mai totdeauna tronează o galerie umbroasă de unde poți vedea fără a fi văzut; sau, din mijlocul fațadei înaintează o consolă proeminentă, străpunsă de ferestre pe toate laturile. Etalându-și mărfurile la vedere, prăvăliile au niște obloane și niște copertine pe jumătate ridicate care nu lasă să se vadă nimic în interior. Pe străzile mai puțin circulate, unele dintre aceste case, înconjurată de grădini cu garduri de iasomie, au un aer misterios și meditativ care te încântă din primul moment. Etajul de jos are răspândite peste tot flori și verdeață. Acoperișul înalt este pe jumătate ascuns de ciorchinii înmiresmați ai marilor salcâmi cu trunchiul îndoit”⁴¹.

Sistematizarea arterelor de circulație s-a aflat multă vreme într-o stare incipientă, iar construcția caselor la întâmplare impieta asupra aspectului străzilor. Pretutindeni întâlneai case așezate după bunul plac, „cu colțurile proiectate în afară și marginea acoperișului ieșit pe jumătate peste stradă”⁴², astfel că străzile, lipsite de simetrie, erau „lungi și sinuoase precum străzile italiene și resping toate legile armoniei”⁴³. Neuniforme ca lărgime, uneori „restrânse la simple alei unde două persoane se tem să treacă în același timp”, alteori tot atât de late „ca piața primăriei din orașul Bruxelles”, cum le descrie contrariat ziaristul belgian O. Squarr⁴⁴, multe continuau să fie lipsite de nume, astfel că pentru un străin era dificil să se orienteze. Dacă la începutul anilor '40 puține erau pavate, cele mai multe fiind „acoperite cu lemn abia cioplit pe sub care erau canale pentru scurgerea apelor și gunoaielor, mai tot timpul înfundate”, cu vremea numărul străzilor pavate a crescut⁴⁵, deși calitatea pavajului era destul de slabă, mai ales atunci când se rezuma numai la aruncarea unei cantități de pietriș. Din păcate, multe continuau să fie destul de strâmte chiar și după unele corecții, astfel că „atunci când se întâlnesc două trăsuri nu poți sta în siguranță pe trotuar”. Cât privește trotuarele, ele „sunt atât de prost pavate încât o

⁴¹ Dieudonné Auguste Lancelot, *De la Paris la București. Conversații geografice*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. VII, p. 408.

⁴² James Henry Skene, *op. cit.*, p. 598.

⁴³ Aurelie Ghica, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁴ O. Squarre, *Războiul european împotriva Rusiei*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. VI, p. 363.

⁴⁵ Adolphe Laurent Joanne, *Călătorie ilustrată în cinci părți ale lumii în 1846, 1847, 1848, 1849. Ibidem*, vol. V, p. 30.

singură persoană abia poate merge pe ele, iar în timpul ploii picură apa de pe acoperișuri pe ele”⁴⁶.

Calitatea pavajului, lipsa acestuia în unele cazuri, insuficiența fondurilor alocate de administrație pentru întreținerea și modernizarea străzilor, cât și deturnarea celor menite a răspunde „unor scopuri necesare obștii” și folosirea lor „într-un mod greșit și rușinos, uneori pentru a servi unei corupții politice”, au contribuit la imaginea jalnică a majorității străzilor. Pline de praf gros vara și de noroi iarna, de multe ori „de o inimaginabilă murdărie”, cu „mormane de gunoi găindu-se peste tot și cu care enorme stând cu boii sau bivoliilor lor zile întregi într-un singur loc”⁴⁷, străzile din București au oferit călătorului din centrul și apusul Europei, chiar și la mijlocul secolului un tablou insolit și plin de culoare, dar în același timp reprobabil.

În paralel, eforturile edililor în direcția modernizării și europenizării capitalei au devenit mai vizibile și sunt consemnate și de călătorii străini. Astfel, Thibault Lefebvre, avocat la Curtea de Casație și la Consiliul de Stat, membru al Academiei din Blois, al Societății din Berry și al Societății de Economie Politică din Paris, care a vizitat capitala valahă de două ori în intervalul 1853–1858, nota: „Cu puțin timp în urmă Bucureștiul nu cunoștea pavajul. Câteva scânduri aruncate de-a lungul străzii permiteau călătorilor să circule, chiar dacă aveau un picior în noroi. Astăzi străzile Mogoșoaia, Franceză, a Poștei sunt pavate. Marele drum spre Brăila, principalele artere spre Giurgiu și Craiova sunt și ele pavate”⁴⁸. La începutul anilor '70, Podul Mogoșoaiei era pavat cu „granit de Scoția”, un material de calitate, dar scump, „1 franc bucata”, nota francezul Leon Hugonnet, care timp de șase luni a străbătut România și a vizitat principalele orașe⁴⁹. Pavajul din granit de Scoția și Aberdeen îl remarcă și militarul englez Arthur Augustus Thurlow Cunynghame. Acesta constata că cele câteva hoteluri mari, aflate în construcție, erau ridicate „după cele mai noi principii, străzile mai late sunt transformate în bulevarde, iar cele mai frumoase clădiri sunt ridicate în scopuri academice sau similare <acestora>”⁵⁰.

Edificiile însemnate, ca de pildă: școala militară, palatul prințului Grigore Ghica, clădirea Teatrului Național, considerată de mulți dintre vizitatori una dintre cele mai frumoase din Europa, palatul prințului Știrbei, majoritatea hotelurilor, multe restaurante și cafenele se găseau în centrul capitalei, pe Podul Mogoșoaiei, artera principală, cea mai elegantă, mai însuflețită și mai frecventată, care întrunea aprecieri favorabile din partea celor mai exigenți vizitatori. Unii călători au încercat chiar o ierarhizare a principalelor străzi, cum este cazul unui ofițer anonim, de origine poloneză, prezent capitală în iunie 1854 cu trupele de ocupație. Impresiile

⁴⁶ Conform unui ofițer polonez anonim. Vezi Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 172.

⁴⁷ James Henry Skeene, *op. cit.*, p. 598–599.

⁴⁸ Thibault Lefebvre, *Studii diplomatice și economice despre Țara Românească*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. VI, p. 256.

⁴⁹ Léon Julien Hugonnet, *Șase luni în România. Ibidem*, vol. IX, p. 306.

⁵⁰ Sir Arthur Augustus Thurlow Cunynghame, *op. cit.*, p. 273.

sale despre oraș nu diferă mult de cele ale englezilor sau germanilor. El notează că, deși întins, orașul „este clădit fără simetrie, astfel că seara foarte ușor te poți rătăci”, iar singura parte ce corespunde standardelor unei capitale este centrul. „În acest sector central, cea mai frumoasă stradă este Podul Mogoșoaiei, pe care se găsesc primele magazine, cele mai frumoase case, teatrul, corpurile centrale de gardă și mișcarea cea mai mare. După ea, Lipscanii au asemenea o mulțime de magazine felurite; din cauza asta și mișcarea este mai mare pe această stradă. Cei mai mulți evrei se găsesc pe Lipscani. Podul Calicilor și Târgu de Afară se pot număra la fel printre străzile mai bune”⁵¹. Din categoria străzilor considerate de străini că întruneau calitatea de arteră importantă a unei capitale mai făceau parte „Șerban Vodă, spre sud”, „strada Franceză, lângă Curtea Veche”⁵², ca și străzile Carol și Germană⁵³. De altfel cu excepția acestora, restul străzilor erau înguste, sinuoase, cele mai multe prost pavate sau nepavate și neluminate.

Mulțimea și diversitatea magazinelor, calitatea mărfurilor expuse, varietatea umană și animația specifică unei artere comerciale ca Lipcani, dar și persistența încă a elementelor orientale au atras atenția lui Ferdinand Lassale, care ne oferă o descriere deosebit de pitorească a acestei artere a Bucureștiului. „Strada în care sunt așezate magazinele marilor negustori este așa-numita stradă a «Lipscai» (Lipscanii): magazinele au o mobilă de catifea roșie splendidă, sunt seara luminate feeric de mai multe lămpi strălucitoare, însă chiar aici, în preajma magazinelor care strălucesc de lux parizian – și care sunt cu inscripții franțuzești – sunt multe prăvălii dărăpănate și murdare. «Contrastul», aceasta este o vorbă care se întrebuițează foarte des, fără a-și da seama lumea de ea și care devine prin acest uz absolut banală. Despre ceea ce e însă într-adevăr «contrast», te convingi aici. Aveam momente când mă credeam în Bagdad. Închipuiți-vă numai prin aceste străzi o coloană de trăsurile ce trec ca săgeata și care se izbesc adesea, ai zice, una de alta, <mânate> adeseori de echipaje din cele mai elegante, cu vizitii și servitori în livrele splendide, de colori foarte strigătoare, mai ales roșii ca focul. Printre acestea, grăbindu-se pe jos, populația, unii în haine din apus, alții români bogați, cu frumosul benic îmblănit, iar alții, țărani, în niște cămăși murdare și cu căciuli negre pe cap. Iarăși, țigani și evrei și iarăși arnăuți cu fes roșu și cu o jachetă împodobită cu broderie în aur, cu ghetre la fel, niște pistoale considerabile, cu un cuțit foarte lung cu plăsele strălucitoare la brăcinar și cu cămașa tare strălucitor de albă.”⁵⁴

Centrul orașului și artera comercială Lipscani au beneficiat de cuvinte de laudă și din partea plasticianului Dieudonné Auguste Lancelot care a ținut să remarce „frumoasa aliniere a dughenelor și a magazinelor strălucitoare, a cafenelelor decorate cu fresce și a bazarelor aprovizionate cu cele mai diverse obiecte de proveniență străină: pălării și confecții englezești, mobilier din Germania de gust prețios. Șelărie și

⁵¹ Vezi Ilie Corfus, *op. cit.*, 173.

⁵² Theodore Margot, *op. cit.*, p. 344.

⁵³ Xavier Kieffer, *op. cit.*, p. 205.

⁵⁴ Vezi însemnările lui Ferdinand Lassale la Lucia Bogdan-Seichter, *op. cit.*, p. 38.

caroserie din Austria, armurărie din toate țările, stofe și mode *de Paris*, librăria Hachette”⁵⁵.

Devenit capitală a Principatelor Unite și apoi a României, București se transformă tot mai mult, procesul de urbanizare și modernizare contribuind la diminuarea treptată a aspectului arhaic și rustic. Capitala României se integra fenomenului european de modernizare a aspectului orașului, alăturându-se astfel Parisului, Romei și Vienei. Adoptarea și adaptarea la modelele europene, încărcate și de specificitatea locală, au sporit interesul străinilor pentru cunoașterea îndeaproape a acestui spațiu și, nu în puține cazuri, chiar prețuirea lor. Ulysse de Marsillac, prieten de suflet al românilor, pe care i-a admirat, iubit și a căutat să-i înțeleagă, cărora le-a dedicat pagini întregi, mărturisea nu o dată că iubea Bucureștiul, cu tot ceea ce reprezenta, cu „amestecul de barbarie și civilizație, care-l caracterizează”⁵⁶, cu străzile periferice, înguste, nesistematizate și cu locuințe așezate haotic, dar și străzile din centru pe care întâlneau echipaje luxoase, case impunătoare, care te duceau cu gândul la bulevardele pariziene, cu grădinile publice frecventate de lume diversă, cu sălile de bal, cu locuitorii săi iubitori de lux și distracție. La aproape un deceniu de la unire, Marsillac surprinde foarte bine progresul înregistrat de urbanistică, dar și discrepanțele încă destul de vizibile dintre centru și periferie. „Bucureștiul este pe cale de transformare. Transformarea se face încet, dar se face și se simte influența asupra obiceiurilor și societății. Iată, de exemplu, trotuarul de granit care se întinde de la strada Franceză la Episcopie, noi îi spunem bulevard, noi alți parizieni exilați pe malurile ospitaliere ale Dâmboviței, cu apele sale dulci. Seara, când luna inundă cu lumina ei albă Podul Mogoșoaiei, trotuarul se animă și se populează, de fapt ca și dragul nostru bulevard, amintiri zgomotoase. Se împarte în mai multe zone. Întâi este Strada Franceză, populată în special de mici prăvălii și cofetăriile bogate, unde seara, burghezii din împrejurimi vin să ia înghețate sau prăjituri, după anotimp”. În capitala României, consemna el, „se construiește mult, străzile se canalizează și se pietruiesc cu gresie cubică, magazine elegante oferă privirilor toate noutățile luxului modern, există chiar și un pasaj acoperit cu sticlă, susținut de niște cariatide din fontă; petrolul lampant arde în felinarele mari de sticlă, în locul lumânărilor de seu care se carbonizau la colțurile străzilor, acum cincisprezece ani”. De curând, „o parte a Căii Mogoșoaiei a fost pavată cu granit. În acest moment se pavează strada nouă vis-a-vis de Sărindar și strada Lipscani, foarte populată. De asemenea se fac încercări de trotuare din beton, care sunt reușite. Parte din Calea Mogoșoaiei care se întinde din piața teatrului până la palatul princiar se va pava cu lemn. Este o întinerire a unui sistem care a fost încercat la Paris acum vreo douăzeci de ani. Nu vrem să ne pronunțăm înaintea asupra avantajelor sau dezavantajelor pentru un oraș ca București. În tot cazul este bine, „poate să se facă experiență”. În partea de sud a orașului, „la Filaret, este o

⁵⁵ Dieudonné Auguste Lancelot, *op. cit.*, p. 403.

⁵⁶ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 78.

altă transformare. Construcțiile gării Giurgiu se ridică deja destul de mult pentru ca să ne facem o idee suficientă”, astfel că, în scurt timp, „călătorii din Occident vor da buzna în această țară, intrată de atunci în sfera marii civilizații”, conchidea optimist literatul și gazetarul francez⁵⁷.

Cu toate acestea, Marsillac era de părere că orașul suferea în continuare prin extinderea necontrolată a suprafeței de locuit, prin discrepanța dintre centru și periferie, prin menținerea alinamentului sinuos al străzilor. „Bucureștiul anului 1869 seamănă mult cu Bucureștiul anului 1669. Spațiul în care se întinde orașul este imens și sfidează orice preocupare din partea unei edilități neputincioase. Centrul are totuși aspectul de oraș, cu rezerva că nici o altă stradă nu este dreaptă și că fiecare construiește după capul lui, o fantezie străină de orice artă. Pe măsură ce intri în aceste cartiere, care și-au păstrat numele de «mahala», regăsești terenuri virane, acele «maidane» acoperite cu praf și noroi (aceste două ingrediente ale barbariei orientale fac casă bună împreună), maghernițe dărăpănate și iluminate printr-un geam mat încastrat în perete și deci fix, grămezi de scânduri putrezite, grădini uscate, curți murdare, fântâni cu ghizdul din lemn ros de umezeală, iar în mijlocul tuturor acestora, copii goi, porci, bivoli și găini, fără a uita haitele de câini vagabonzi, care mai mult latră decât mușcă”⁵⁸.

La distanță de două decenii de la prima vizită, franțuzaica Adèle Hériot Hommaire De Hell era și ea îndreptățită să constate schimbările petrecute, fiind plăcut impresionată de aspectul tot mai european al capitalei, „întotdeauna un oraș al plăcerii și luxului, prezentând prin societatea și construcțiile sale aspecte interesante de observat”⁵⁹. Prestidigitator celebru, jurnalist, aventurier, călător, „vechi elev al Școlii Politehnice”, cum îi plăcea adesea să se definească, pitorescul personaj Alfred de Caston, pe numele său adevărat Antoine Aurifeuille, aflat în drum spre Constantinopol, vizita în 1869 capitala României pe care o găsea în plină prefacere și modernizare, fapt pentru care aducea „un omagiu pe drept edililor”⁶⁰. Iluminatul public⁶¹ și pavajul străzilor nu au întrunit însă aprecierea francezului, dar el și-a manifestat încrederea în guvern și ediliile capitalei, care deschiși spre progres și civilizație, vor remedia acestea în cel mai scurt timp. „Dar cum eu nu păstrez niciodată ranchiună lucrurilor trecute, la întoarcere, în primăvara viitoare, când steaua mea norocoasă va fi făcut să gălesc Bucureștiul într-un stadiu aproape

⁵⁷ Idem, *Curier de Bucarest*, în „La Pays Roumain. Revue Hebdomadaire, Politique, Littéraire et Commerciale”, année II, nr. 36, 30 août 1868.

⁵⁸ Idem, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, și urm., p. 87.

⁵⁹ Jeanne Louise Adélaide (Adèle) Hériot Hommaire De Hell, *Traversând lumea. Viața orientală. Viața creolă*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. IX, p. 138.

⁶⁰ A<lfred> de Caston, *Constantinople en 1869. Histoire des hommes et des choses*, Imprimerie Typographique de G. Kugelman, 1869, p. 184.

⁶¹ La vremea vizitei lui Caston la București, iluminatul public pe bază de gaz aerian se afla în stadiu de experiment, numai câteva străzi din centru fiind luminate astfel. Abia la începutul lunii noiembrie a anului 1871, odată cu inaugurarea uzinei de gaz de la Filaret, orașul beneficia de noul sistem de iluminat public.

convenabil, mă angajez de azi să-mi prezint umilele mele scuze Haussemann-ului⁶² român căruia Alteța <Sa> îi va încredința dreptul de a înfrumuseța capitala”⁶³, conchidea optimist francezul.

De ceva vreme, orașul beneficia și de apă curentă, care era de calitate bună. „Pentru aprovizionarea orașului cu apă – nota un ofițer din armata rusă încă din 1854 – exista un apeduct cu vapori și pompe de piatră pe toate străzile, ce primesc apa de la acest apeduct. Nu trebuie <decât> să pompezi și să tragi numai de un mâner pentru ca apa să țâșnească de la sine curată, proaspătă și rece”⁶⁴.

Dintre edificiile importante, aproape toți vizitatorii Bucureștilor au remarcat numărul mare de biserici și mănăstiri. Deși cele mai multe sunt mici, lipsite de monumentalitatea catedralelor catolice din Occident, arhitectura lor, „care provine din stilul bizantin, uimește și adesea încântă: în mod special se remarcă o bizară eleganță a detaliilor decorului unde sculptura și pictura rivalizează în silința realizării și se egalează în naivitate”, consemna cu ochiul de estet Dieudonné Auguste Lancelot. Valoarea istorică a unora era incontestabilă, dar, din păcate, în dorința de a imita, ediliile și capii bisericii au renunțat, în cazul noilor lăcașuri de cult, la ceea ce era tradițional, alegând stilul gotic. În acest sens, Lancelot dă exemplul bisericii Sfântul Spiridon, care „a grămădit, pe un plan încă puțin bizantin, toate ornamentele goticului fără a observa că, înălțând fără măsură turnurile octogonale și acoperindu-le, de la bază la vârf, cu toate modelele cunoscute de arcaturi, de pinioane, de cornișe fără obiectiv care se încurcă, comite mai mult decât o aberație, o erezie. Turnurile au devenit minarete, biserica are forma unei moschei. Un turc s-ar înșela. Adevărații credincioși nu se înșală; în locul reculegerii pe care o caută în biserică ei nu găsesc decât inutile distracții”⁶⁵. Această aberație a fost observată și de Skene în reconstrucția unei biserici dispărută în incendiul din 1847. „Pe strada principală, numită Podul Mogoșoaiei – scria el –, se reconstruia o biserică distrusă în timpul marelui foc, iar incorigibili cârpaci, în loc să imite acele adorabile bijuterii de arhitectură bizantină, răspândite cu atâta generozitate în tot Orientul, ce se armonizează cu tonalitățile și climatul țării, au ridicat o construcție gotică, înaltă și rece, care seamănă cu un străin holbându-se la localnici și, pentru a desăvârși această gafă, au cheltuit o enormă sumă de bani”⁶⁶.

În primele trei decenii nu putea fi vorba despre existența unor hoteluri, străinii care poposeau în București fiind nevoiți să-și petreacă nopțile în odăile celor câteva hanuri în care curățenia, igiena și confortul erau puțin cunoscute, iar mobila se

⁶² Aluzie la Georges-Eugène, baron Haussmann (1809–1891), politician și edil francez al cărui nume este legat de reconstrucția și modernizarea Parisului. El a retrasat grădinile palatului Luxembourg, a dus modificări importante unor artere, a tăiat și extins bulevarde, a lărgit perspectiva asupra Arcului de Triumf și a Operei Garnier, a creat un nou sistem de canalizare și pompare a apei, a construit noi poduri peste Sena.

⁶³ A<lfred> de Caston, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁴ Vezi relatarea ofițerului polonez la Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁵ Dieudonné Auguste Lancelot, *op. cit.*, p. 407–408.

⁶⁶ James Henry Skene, *op. cit.*, p. 616.

rezuma la câteva scânduri și lavițe. Multe dintre hanuri păcătuiau și prin lipsa oricăror alimente, oaspeții fiind nevoiți nu o dată să apeleze la propriile provizii, dacă voiau să-și astâmpere foamea. La mijlocul secolului al XIX-lea, deși existau câteva hoteluri, nu toți oaspeții erau mulțumiți de aspect și calitatea serviciilor. Fin observator al realităților din principate, scoțianul James Henry Skene descria un astfel de hotel: „Două curți mari erau înconjurate de două șiruri de clădiri care conțineau grajduri jos și camere sus, la cele din urmă ajungându-se printr-o lungă galerie deschisă. Erau foarte puține mobile în ele și ceea ce era, era de cea mai proastă calitate. Nu există nici un servitor și... totuși, prețurile erau la fel de mari ca acelea de la Hotel Meurice din Paris. Cu toate acestea nu putea fi găsit nimic mai bun și am fost obligați să tragem maximum de folos de pe urma sa”⁶⁷. Alții, în schimb, apreciau că „Hotel de France” sau „Hotel des Princes” sunt locuri demne de numele ce-l poartă și dispun de toate dotările necesare. Dintre hotelurile în accepțiunea modernă a cuvântului, Marsillac enumera hotel „Hugues”, proprietatea unui compatriot, „cu foarte bune condiții de curățenie și confort”, dar și hotel „Concordia”, „mai mare, dar foarte puțin elegant”, apoi „Hotel de France”, „Hotel Lazăr”, „Hotel Oteteleşeanu”. Și franțuzoaica Adelle de Hell, care a stat o vreme la „Hotel Lazăr”, „situat în cea mai frumoasă parte a Căii Mogoșoaiei”, considera că acesta întrunea toate calitățile și serviciile unui mare hotel și, ca atare, conchidea ea „poate fi comparat cu cele mai bune hoteluri din alte țări. Găsești în interiorul lui tot confortul dorit fără să fii jupuit. Am avut o cameră frumoasă la doar șase franci pe zi. Tot atât am plătit și pentru mâncare, ceea ce a însemnat un ducat pentru toată cheltuia zilnică. Trebuie să adaug că mâncarea este foarte bună și că am fost servită la mine în cameră, așa cum mi-e obiceiul”⁶⁸.

Opinia ei coincide cu cea a lui Wilhelm August von Zerboni di Sposetti, a cărui ședere în București a fost de lungă durată⁶⁹. În 1869, într-o revistă apărută la Leipzig, el scria că hotelurile din București „sunt în cea mai mare parte construcții noi după tipicul european și prevăzute cu tot confortul orașelor noastre și sunt aproape toate ținute de hangii germani”. În același timp, constata el, continuau să funcționeze „încă hanuri turcești tipice și chiar hoteluri naționale moderne, a căror amenajare interioară este cu totul diferită de a acestora și unde lucrurile decurg într-un mod tradițional, lucru care cu siguranță că nu li se spune europenilor. Aceste hoteluri sunt frecventate cu deosebită plăcere de localnici, ca și de călătorii sosiți din Orient. Acolo se poate găsi, nefalsificat, întreg modul de viață oriental și cel curat național. Un stabiliment din penultima categorie, Hanul lui Manuc, trebuie să aduce stăpânului său un ducat pe oră”⁷⁰.

⁶⁷ Ibidem, p. 598.

⁶⁸ Jeanne Louise Adélaide (Adèle) Hommaire De Hell, *op. cit.*, p. 138.

⁶⁹ Nu se cunosc date exact privind rezidența sa în Principate. Având în vedere că relatările sale pornesc din anii 40 și se extind până la venirea lui Carol I pe tronul României, credem că șederea sa aici a fost de peste două decenii.

⁷⁰ Wilhelm August von Zerboni di Sposetti, *București și locuitorii săi*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. IX, p. 195–196.

Dacă în Bucureștiul anului 1857 nu era o „stradă pe care în timp de ploaie să poți circula în trăsură sau pe jos, fără să fii în pericol”, exista, în schimb, „operă italiană și teatru francez și român”, comenta cu sarcasm Richard Kunisch⁷¹. Clădirea teatrului era socotită de Patrick O'Brien „la fel de frumoasă și spațioasă ca în orice oraș european. Poate primi între șapte și opt sute de oameni. În fața scenei, pe al doilea rând, este loja domnitorilor, închisă cu draperii de catifea purpurie, cusute cu aur, și decorată cu armele principatului. În toate boxele sunt fotolii acoperite cu catifea purpurie, și nu doar fotoliile, ci toate băncile din sală sunt dotate cu perne din același material. Formele și sculpturile de pe boxe sunt puternic poleite, iar din tavan, vopsit cu gust, atârna un candelabru mare, cu suporturi aurite pentru felinare, care, împreună cu luminile de pe scenă, reușește să ilumineze clădirea”⁷².

La începutul deceniului al șaselea existau în București mai multe spitale, ce corespundeau în cea mai mare parte standardelor occidentale și bolnavii erau, în cele mai multe cazuri, bine îngrijiți. Trei dintre ele se aflau în oraș, Brâncovenesc, Filantropia și Colțea, și două în apropierea orașului: Pantelimon și Mărcuța. În spitale era tratat orice bolnav, „indiferent de naționalitate, religie, fără a plăti nimic...”, consemna cavalerul Benjamin Nicolas Marie Appert, care vizitase principatele române în septembrie 1851⁷³.

Cât privește locurile de promenadă și agrement, aprecierile sunt unanim favorabile atât în ceea ce privește Cismigiul, cât și gradina de la Șosea. Astfel, Patrick O'Brien, de pildă, era entuziasmat de cea din urmă pe care o considera „una dintre cele mai frumoase din Europa. Este amenajată în stil englez, cu alei de pietriș, șerpuind prin mijlocul frunzișului gros și al straturilor strălucitoare de flori. Ici și acolo, în mijlocul locurilor verzi, sunt fântâni arteziene și este și un lac, pe malul căruia este o grotă pitorească”⁷⁴. Părerea era împărtășită și de Eugène Jouve, care o numea „Hyde Park -ul Bucureștilui”⁷⁵.

Relatările călătorilor străini ne oferă nu numai imaginea unui oraș al contastelor, dar mai ales a unei capitale în schimbare, angrenată într-un amplu proces de modernizare, a unei capitale în căutarea identității și individualității într-o lume în care imitarea modelului era la ordinea zilei. Bucureștiul mijlocului secolului al XIX-lea constituia încă „vestibulul unei lumi noi”, „ultima limită a Occidentului”⁷⁶, locul unde se întâlnea „un amestec atât de ciudat de eleganță europeană cu lux oriental, de confort

⁷¹ Richard Kunisch, *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*, București, Editura Saeculum I.O., 2000, p. 43.

⁷² Patrick O'Brien, *op. cit.*, p. vol. VI, p. 93–94.

⁷³ Benjamin Nicolas Marie Appert, *Călătorie în principatele danubiene*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. V, p. 694.

⁷⁴ Patrick O'Brien, *op. cit.*, p. 94.

⁷⁵ Eugène Jouve, *Războiul din Orient. Călătorie în urma armatelor aliate în Turcia, în Țara Românească și în Crimeea*, în Daniela Bușă (coord.), vol. VI, p. 584.

⁷⁶ Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, p. 8.

apusean cu ostentație asiatică”⁷⁷. Unirea principatelor și mai ales transformarea Bucureștiului în capitală au deschis o nouă etapă în istoria orașului, caracterizată printr-o operă susținută de sistematizare și modernizare, prin prefaceri ample, profunde și radicale, menite a-i conferi noul statut. Modernizarea capitalei în conformitate cu exigențele urbanistice ale vremii avea să se intensifice odată cu dobândirea independenței țării.

URBANIZATION AND MODERNIZATION IN THE NINETEENTH-CENTURY
BUCHAREST (1800–1878)

Abstract

Until the middle of the 19th century, most of the urban settlements in the Romanian Principalities were larger villages, with many houses and churches, with wider and more numerous streets. Despite timid attempts at modernization by the Organic Regulations, Bucharest was far from what the Western and Central European world called a city and especially a capital. This does not mean that Romanians were disinterested or insensitive to the European model. On the contrary, modernization and Europeanization acquired a special importance, Bucharest, like Iași, being always landmarks, of quantification of modernity. Its rhythm, depth and intensity were marked by a series of events, which determined important political, economic, and social changes and influenced the collective mind. Our approach aims to highlight the aspects of urbanization with all their attributes: constructions (dwellings, institutions, places of worship) and materials used, their location, delimitation of streets, lighting and sewerage, creation of recreational spaces, existence of cultural and public health institutions, all naturally related to the demographic evolution of the capital. In this sense, we consider not only useful, but also remarkably interesting and relevant the information offered by foreign travelers, witnesses of the slow or more accelerated transformations to which Bucharest was subjected in the decades that preceded independence. Their stories give us not only the image of a city of contrasts, but especially of a changing city, engaged in an extensive process of modernization, a capital in search of identity and individuality in a world where imitation of the model was in order of the day.

Key words: urbanization, modernization, foreigner travellers.

⁷⁷ Ernst Anton Quitzmann, *Scrisoarea a douăzeci și patra. București*, în Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, vol. IV, 2007, p. 575.